

Cseh Gergő Bendegúz

Kompország a Balti-tenger partján – Finnország a II. világháború nagyhatalmai között

„Kompország, Kompország, Kompország: legképebbesebb álmaiban is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza.” Ady Endre egyik leggyakrabban idézett, 1905-ben született szenvedélyes hangú publicisztikájának vezérmotívuma a „Kelet” és „Nyugat” között őrlődő magyar sors szimbólumaként vonult be a nemzeti emlékezetbe.¹ A II. világháború viharos időszakában nemcsak Magyarország, de számos más közép-európai ország és nemzet sodródott az egymással hadakozó európai nagyhatalmak konfliktusában az egyik oldalról a másikra, és leggyakrabban vissza is. A „Köztes-Európa” nagyobb részének későbbi szovjetizálását végül elkerülő Finnország világháborús történelme ugyancsak bővelkedik fordulatokban, kényszerű kompromisszumokban és sikeres alkukban, nyertes és vesztes háborúkban egyaránt. Ezek a fordulatok sok párhuzamosságot rejtenek a régió más országainak történetével, ezt próbáljuk vázlatosan áttekinteni.

Finnország II. világháborús szerepe ugyan számos hasonlóságot mutat Közép-Európa más, később szovjet megszállás alá került és legkésőbb 1947-re a szovjet blokk részévé vált országainak helyzetével, a „finn példa” ugyanakkor mégis egyedi.² Az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktum a Szovjetunió érdekövezetének nyilvánította Finnországot csakúgy, mint Kelet-Lengyelországot, a balti államokat³ és a Romániához tartozó Besszarábiát. A Szovjetuniónak a paktum titkos jegyzőkönyvében megítélt területek megszerzéséért egyedül Finnországgal kellett tényleges háborút folytatnia, ami Finnország további sorsának tekintetében döntő jelentőségű tényezőnek bizonyult. Finnország az 1939–1940-es téli háborúban

¹ Ady Endre: *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* (1905).

² Lásd ezzel kapcsolatban részletesen JUSSILA–HENTILÄ–NEVAKIVI 1999: 180–217.

³ Litvánia az eredeti szerződés értelmében még német érdekszférába tartozott, az egyezmény 1939. augusztusi módosítása után azonban már az ország nagyobb része a szovjet befolyási övezetbe került.

szervezett külföldi támogatás nélkül,⁴ egyedül harcolt a lehenгерlő létszámbeli és technikai fölényben lévő Vörös Hadsereg ellen.⁵ Az 1937–1938-as tisztogatások során „lefejezett” és politikai komisszárok befolyása alatt álló szovjet hadsereg csak aránytalanul súlyos veszteségek árán, 1940 márciusára tudott felülkerekedni a harci morál tekintetében messze felette álló finn hadseregen. Az 1940. március 12-i moszkvai békében Finnország elvesztette területe egytizedét: Kelet-Karéliát az ország második legnagyobb városával, Viipurival (Viborg), valamint a Salla-vidéket. A területi veszteség és a folyamatos szovjet fenyegetettség a köztes időszak (az úgynevezett *Átmeneti Béke*) után természetszerűleg sodorta az országot az egy évvel később megindult német támadás oldalára (*folytatólagos háború*).⁶ A háború kezdeti szakaszában a finn hadsereg olyan területeket is elfoglalt Karéliában, amelyek sohasem tartoztak Finnországhoz, és ez – valamint Sztálin követelése – kiváltotta Nagy-Britannia hadüzenetét 1941. december 6-án. Az Egyesült Államok ugyanakkor hagyományosan jó kapcsolatokat ápolt Finnországgal, amelynek háború előtti és alatti politikai berendezkedése és kormányai sokkal inkább megfeleltek az amerikai elvárásoknak, mint az antidemokratikus vagy egyenesen diktatórikus közép-európai rezsimek. Washingtonban azt sem felejtették el, hogy Finnország volt az egyetlen olyan állam, amely még a világgazdasági válság alatt is maradéktalanul és pontosan fizette a korábban felvett amerikai pénzügyi kölcsönöket.⁷ Az Egyesült Államok a világháború alatt igyekezett egyfajta egyensúlyt teremteni és békét közvetíteni a Szovjetunió és Finnország között, ezek a kísérletek azonban nem jártak érdemi eredménnyel.⁸ Az Egyesült Államok tehát nem üzent hadat Finnországnak, és a diplomáciai kapcsolatokat is fenntartotta a balti állammal egészen 1944 júniusáig, amikor a szovjet támadás ellen védelmet kereső Ryti finn köztársasági elnök ismét elkötelezte magát a német szövetség mellett, és kizárta a különbéke lehetőségét a Szovjetunióval.⁹ Ez a lépés már elvezetett az amerikai–finn diplomáciai kapcsolatok megszakításához, a romló kétoldalú kapcsolatok azonban a tényleges hadüzenetig ekkor sem jutottak el.

⁴ A háború menetében érdemi segítséget nem jelentett ugyan, de magyar szempontból fontos tény, hogy a mintegy 12 ezer külföldi önkéntes között egy 346 fős magyar zászlóalj is eljutott Finnországba, habár hosszú kerülőútja miatt a katonai cselekményekben már nem vehetett részt. Lásd ezzel kapcsolatban RUPRECHT 2003.

⁵ Lásd ezzel kapcsolatban MANNERHEIM 1997.

⁶ A háború finn megnevezése (*jatkosota*) is arra utal, hogy Finnország gyakorlatilag a téli háború folytatását vívta a Szovjetunió ellen 1941 és 1944 között.

⁷ KERTESZ 1956: 324–325.

⁸ NOBLE–PERKINS 1961: 578–579.

⁹ POLVINEN 1986: 9.

A *folytatólagos háborúban* Finnország a németek oldalán eljutott Leningrádig, de Mannerheim marsall, a finn hadsereg főparancsnoka kategorikusan megtagadta a város közvetlen ostromában való részvételt vagy az utánpótlási vasútvonal támadását. A háborús fordulat évében, 1943-ban Finnország már békét keresett a Szovjetunióval. A nyugati közvetítéssel zajlott béketárgyalások azonban akkor még – elsősorban a súlyos orosz jóvátételi követelések miatt¹⁰ – nem vezettek eredményre. Sztálin fegyverletételre akarta kényszeríteni Finnországot, ezért a Vörös Hadsereg a normandiai partraszálláshoz időzítve 1944. június 9-én átfogó támadást intézett a karéliei szorosban a finn állások ellen. A finn csapatok német segítséggel nagyjából azon a vonalon tudták megállítani az ismételten hatalmas, mintegy hatszoros erőfölényben lévő Vörös Hadsereget 1944 júliusában, amelyet a téli háború végén elfoglaltak. Az elszánt küzdelem, amely 1944 nyarán ismét feltartóztatta a Vörös Hadsereget, csakúgy, mint a téli háborúban, ismét területi veszteségekkel járt Finnország számára. Ez a veszteség ugyanakkor szintén az előző háborúhoz hasonlóan létfontosságú időnyereséget jelentett. 1944 nyarára ugyanis Sztálin figyelme már Lengyelország és Délkelet-Európa felé fordult, így a finn hadszíntér másodlagos jelentőségűvé süllyedt a Franciaországban és Olaszországban is jelen lévő angol–amerikai haderővel folytatott európai „versenyfutásban”. Mindez szintén döntő mértékben hozzájárult Finnország megszállásának elmaradásához, és ezáltal a szovjet blokkon kívül maradásához is.

Annak okait, hogy a Vörös Hadsereg nem szállta meg Finnországot, alapvetően a Szovjetunió és Sztálin európai háborús céljaiban érdemes keresnünk. A Szovjetunió kinyilvánított területi érdekeltségei a világháború alatt korántsem tekinthetők állandónak, mivel azokat a konkrét katonai helyzet és az ország aktuális szövetségeseihez való viszonya folyamatosan alakította. 1940-ben, a német szövetség időszakában Közép-Európa tekintetében a szovjet külpolitika figyelembe vette Németország elsődleges igényeit, s elsősorban brit érdekeltségek – a tenger-szorosok, a Perzsa-öböl, az Arab-tenger – iránt mutatott érdeklődést, Szahalinra és a Kuril-szigetekre pedig nem jelentettek be igényt. A német támadás után alig fél évvel, Eden moszkvai látogatása során viszont Sztálin már egészen más formában tudatta az angol kormánnyal a Szovjetunió győzelem esetén teljesítendő területi igényeit.¹¹ Ekkor a szovjet külpolitika már új szövetségeseire tekintettel körvonalazta

¹⁰ A Finnországra kirovandó jóvátételi kötelezettségek súlyos mértékét már Churchill is megkérdőjelezte a teheráni konferencia idején. Ekkor a szovjet javaslat még nem konkrét összeget határozott meg, hanem a Szovjetunióknak okozott háborús károk 50%-os megtérítését indítványozta öt–nyolc év alatt. FRANKLIN–GERBER 1961: 590–591, 848, 865.

¹¹ Lásd ezzel kapcsolatban BARKER 1976: 128–130.

elképzeléseit saját biztonsági övezeteiről és a háború utáni Európáról, és a hangsúlyokat immáron elsősorban Közép-Európára helyezte. Sztálin ugyanakkor a felbomlott német szövetség keretében szerzett területeket sem kívánta feláldozni, ezért világosan tudatta: a Szovjetunió sem az 1940. március 12-i moszkvai békében megszerzett kelet-finnországi területekről, sem a balti államokról, sem Besszarábiáról nem hajlandó lemondani. A lengyel–szovjet határ kérdését Sztálin ekkor még nyitva hagyta, bár a Curzon-vonaltól keletre fekvő lengyel területeknek a Szovjetunióhoz való csatolását egyelőre nyilvánvalóan csak Nagy-Britannia érzékenysége tekintettel nem vetette fel. A fentiekén túl Sztálin Jugoszlávia területi egységének helyreállítását és Olaszország rovására történő határmódosítását, Albánia függetlenségének szavatolását, Görögország korábbi határainak visszaállítását és a román–magyar határ Magyarország rovására történő revízióját jelölte meg háborús célként. Cserébe a romániai és finnországi területeken létesítendő szovjet katonai bázisokért Sztálin ugyanezt a lehetőséget ajánlotta fel Nagy-Britanniának nyugat-európai támaszpontok létrehozására Franciaországban, esetleg Norvégiában és Dániában. Churchill ekkor még határozottan elvetette az 1941-ben megszerzett területek garantálását a Szovjetunió számára, amelyek – ahogy a miniszterelnök Eden külügyminiszternek küldött táviratában fogalmazott – „a Hitlerrel kötött szégyenteljes paktum alapján, agresszió révén” kerültek a Szovjetunióhoz.¹² Hivatalosan ugyan mind Roosevelt, mind Churchill azt az álláspontot képviselte, hogy a határkérdéseket egy majdani, a versailles-i béketárgyalásoknál igazságosabb konferencia keretében kell rendezni, hamarosan azonban mind Londonban, mind Washingtonban mérlegelni kezdték Sztálin területi javaslatait. A brit békeelőkészítő műhelyben kidolgozott európai konföderációs terveket Moszkva több ízben is mint érdekei ellen irányuló elképzeléseket mereven elutasította. A közép-európai államszövetségek brit eredetű, de az Egyesült Államok által is támogatott gondolata a szovjeteket új *cordon sanitaire* kialakítására emlékeztette, amelyet feltétlenül meg akartak akadályozni. Molotov ezért ezeket a terveket mind 1942-es londoni tárgyalásai során, mind 1943 júniusában Edennek írt levelében,¹³ mind az 1943. októberi moszkvai külügyminiszteri értekezleten határozottan elvetette.¹⁴ Teheránban Sztálin is kategorikusan leszögezte: nem támogatja a térségben a konföderációs eszme alkalmazását, mert

¹² BARKER 1976: 130.

¹³ „Ami egy európai föderáció létrehozásának kérdését illeti Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Görögország, illetve Magyarország és Ausztria bevonásával, a szovjet kormány nem hajlandó elkötelezni magát egy ilyen föderáció létrehozására, és azt sem tartja megfelelőnek, hogy abban Magyarország és Ausztria részt vegyen.” Idézi JUHÁSZ 1988: 343.

¹⁴ ROMSICS 1996: 318–319.

az szerinte csak a német befolyás erősödéséhez vezetne. Ehelyett Roosevelttel és Churchill-lel folytatott december 1-jei tárgyalásán egyértelműen kijelentette: mind Ausztriának, mind Magyarországnak, Bulgáriának és Romániának önálló államként kell megmaradnia.¹⁵

A szovjet külpolitika világháború utáni terveiről és stratégiai célkitűzéseiről a legteljesebb és legátfogóbb képet a külügyinépbiztos-helyettes, a korábbi londoni nagykövet, Ivan Mihajlovics Majszkij 1944 elején megjelent, *A jövővilág kívánatos alapelveiről* című írása alapján formálhatjuk.¹⁶ A tanulmány Majszkij magas külpolitikai, illetve állami beosztása ellenére sem tekinthető hivatalos szovjet stratégiai dokumentumnak, hiszen ezek a döntések kizárólagosan Sztálin hatáskörébe tartoztak. A „kívánatos alapelvek” ugyanakkor – habár a szovjet külpolitika konfrontatív oldalát és közvetlen érdekvényesítő módszereit nyilvánvalóan nem érzékeltetik – alapvetően azokat a célokat fogalmazzák meg, amelyeket a háború végeztével a Szovjetunió többé-kevésbé sikerrel meg is valósított. Ebből a szempontból tehát a szovjet diplomata koncepciója a Szovjetunió külpolitikai stratégiájával kapcsolatban mindenképpen releváns forrásnak számít. Majszkij „alapelvei” szerint a háború végén a szovjet külpolitika alappilléreit az ország biztonsága, az „előnyös stratégiai határok” biztosítása,¹⁷ az antifasiszta koalíció fenntartása és az egykori tengelyállamok társadalmi rendszerének „demokratikus átalakítása” képezte. Abból az alapelvekből kiindulva, hogy a Szovjetunió biztonságát elsősorban az önmagukban álló, ezért a Szovjetuniótól függő kis közép-európai államok láncolata garantálhatta, Majszkij nem javasolta bármilyen – dunai, balkáni, közép-európai, skandináv – konföderáció létrehozásának támogatását vagy elfogadását. Ehelyett a tanulmány kölcsönös segítségnyújtási szerződésekkel kívánta a Szovjetunióhoz kötni Finnországot, Romániát, Bulgáriát és Jugoszláviát, Lengyelországot pedig önálló, de meggyengített formában, nyugatabbra tolva képzelte el. Románia és Bulgária nemcsak mint határos állam játszott fontos szerepet Majszkij koncepciójában, ugyanis ezen országok szovjet dominancia alá kerülése Törökország pozícióinak gyengítése és a tengerszorosok feletti befolyás növelése szempontjából is kívánatosnak tűnt.

Finnország tervezett jövőjével kapcsolatban érdemes idézni a szovjet népbiztos-helyettes alapelveiből:

¹⁵ FRANKLIN–GERBER 1961: 602.

¹⁶ MAJSZKIJ 1996.

¹⁷ Ez mindenekelőtt a finnországi Petsamo-vidék, illetve a Csendes-óceán térségében Dél-Szahalin és a Kuril-szigetek Szovjetunióhoz való csatolását, illetőleg közös csehszlovák–szovjet határ létrehozását jelentette akár lengyel és román határmódosítás révén is.

„Az egyik oldalon a Szovjetunió, a másikon Finnország és Románia között hosszú időre szóló kölcsönös segítségnyújtási egyezményeket kell kötni, a nevezett országok területén a szükséges mennyiségű bázisoknak – katonai, légi, tengeri – a Szovjetunió rendelkezésére bocsátásával. Azonkívül a Szovjetuniót stratégiaileg és gazdaságilag fontos vasúti és közúti rendszerrel össze kell kötni Finnországgal és Romániával.”

A szovjet külpolitika majszkiji alapelvei világosan tükröződnek abban, ahogyan a Szovjetunió a háború végén kezelte az európai határai közelében fekvő országokat. Mint látni fogjuk, a fenti tervek lényegében kivétel nélkül megvalósultak Finnország tekintetében is, amit a kelet-karéliai területek, a Petsamo-vidék vagy a Porkkala-félszigeten létesült szovjet haditengerészeti támaszpont sorsa, illetve az 1948-ban megkötött finn–szovjet együttműködési megállapodás is példáz.

A szovjet politika Közép- és Délkelet-Európában sokszor igen hasonló módszerekkel élt befolyásának érvényesítése érdekében, ezért gyakran tekintik a régiót egységnek a Szovjetunió külpolitikai céljai szempontjából. Az ezen országokkal szemben megnyilvánuló szovjet külpolitika azonban – mint azt Geir Lundestad meggyőzően kimutatja¹⁸ – sem térben, sem időben nem tekinthető homogénnek.

A szovjet külpolitika világháború végi céljaiban világosan megkülönböztethető övezetek rajzolódnak ki, amelyekben belül a Szovjetunió eltérő mértékű katonai és politikai szerepet kívánt, illetve tudott játszani.

A legbelső, abszolút övezetet azok a területek jelentették, amelyekig az ország határait is kiterjesztették, nevezetesen a finnországi Petsamo-vidék, a Curzon-vonal mögötti lengyel területek, a balti államok és Besszarábia. A többi övezettől eltérően, ahol a katonai események vagy a helyi tényezők többé-kevésbé befolyásolták a szovjet igényeket, ezeken a területeken kétség sem merült fel a Szovjetunió kizárólagos szerepét illetően.¹⁹ Az ebben az övezetben elszenvedett területi veszteségekért Lengyelország és Románia a köztes szférából kapott kárpótlást: előbbi az Odera–Neisse-határig terjeszkedhetett Németország rovására, utóbbi pedig visszaállíthatta fennhatóságát Erdély teljes területe felett.

A szovjet érdekérvényesítés következő szféráját Lengyelország, Románia és Bulgária jelentette, ahol Moszkva önálló állami lét fenntartása mellett is a helyi kommunista erőkön keresztül gyakorolt, alig korlátozott dominanciára törekedett. Ezekben

¹⁸ LUNDESTAD 1978: 435–465.

¹⁹ Az említett területek sorsa még Eden 1941. decemberi moszkvai látogatásán sem képezhetette vita tárgyát Sztálinnal, amikor pedig még az is kérdéses volt, hogy a Szovjetunió egyáltalán túléli-e a Németországgal folytatott háborút (LUNDESTAD 1978: 445).

az országokban a németek kiűzését követően igen hamar – előbbi két országban már az európai háború lezárulta előtt, Bulgáriában az év végéig – sikerült szovjet-barát kormányt hatalomra juttatni. Mindezt a szovjet hatóságok és/vagy Moszkva nyílt és minden formalitást mellőző nyomásyakorlása révén, amelynek sem a helyi politikai erők, sem a nyugati szövetségesek nem tudtak érdemben ellenállni.

Sztálin külpolitikai céljainak következő, köztes övezetét a vizsgált korszakban olyan országok – Ausztria, Finnország, Csehszlovákia, Magyarország, Albánia, Jugoszlávia és Németország – képezték, amelyekben a Szovjetunió törekedett ugyan befolyásának növelésére, de fokozatosabb módon és közvetettebb eszközökkel, mint az első két szférában. Ezen országokban Moszkva – legalábbis kezdetben – nem lépett fel olyan kategorikus követelésekkel és nem alkalmazott olyan közvetlen eszközöket, mint az előbbi két szférában. Az említett országok későbbi eltérő fejlődési útja is mutatja ennek a köztes övezetnek a szovjet külpolitika szempontjából nézve heterogén jellegét.

Finnország a legyőzött német szövetségesek közül egyedül nem került valamelyik győztes nagyhatalom megszállása alá, aminek következtében viszonylagos önállóságot élvezhetett belpolitikai téren. 1945-ben és 1948-ban is szabad választásokat tarthatott, a kommunista párt pedig a tárgyalts időszakban mindvégig kormányzati, de kisebbségi pozícióban maradt. Külpolitikai téren Paasikivi miniszterelnök, majd államelnök irányítása alatt a fegyverszüneti feltételek szigorú teljesítésével, a Marshall-tervben való részvétel elutasításával, illetve az 1948-ban megkötött szovjet–finn együttműködési megállapodással Finnországnak sikerült biztosítania az ország hosszú távú fejlődését megalapozó függetlenséget és semlegességet.

Ausztria ugyanakkor – bár részben a Vörös Hadsereg megszállása alatt állt – részt vehetett a Marshall-tervben, és a helyi kommunista párt befolyása az 1945. novemberi választások után minimálisra zsugorodott.

A szovjet terjeszkedés fent vázolt „átmeneti” övezetében tehát Moszkva befolyása csak fokozatosan és országonként eltérő mértékben érvényesült mindaddig, míg a kelet–nyugati viszony 1947 utáni gyors romlásának az említett országok köztes helyzete és viszonylagos bel- és külpolitikai mozgástere is kevés kivétellel áldozatul esett.

Az átmeneti zóna határain túl Nyugat-Európa, Görögország, Törökország, Irán vagy Kína tekintetében a vizsgált időszakban a Szovjetunió már nem törekedett egyoldalú érdekvédelemre, cserébe viszont elvárta, hogy nyugati szövetségesei akceptálják az európai határai közelében kialakított befolyási övezet létét.

A finn fegyverszüneti egyezményt 1944. szeptember 19-én írta alá szovjet részről Andrej Alekszandrovics Zsdanov, aki a finnországi SZEB elnöke is lett. Az egyezmény a moszkvai békében meghatározott határokat juttatta ismét érvényre,

kiegészítve a Petsamo-vidék²⁰ átadásával és a Porkkala-félsziget 50 évre – katonai támaszpont céljára – történő bérbeadásával.²¹ Finnországnak a korábban Moszkva által követelt 600 millió dolláros jóvátétel helyett 300 milliós kártérítési kötelezettséget írtak elő, azonban az átadás során érvényes forgalmi értéken számítva és a hadisarcként elszállított áruk értékét is beleértve a finn jóvátétel így is mintegy 570 millió dolláros összeget tett ki.²² Finnországnak a fegyverszünet alapján ki kellett űzni az ország északi területeiről a német csapatokat, ami a háború újabb szakaszához, a visszavonuló németek bosszúhadjárata következtében súlyos pusztításokkal járó úgynevezett *lappföldi háborúhoz* vezetett. A fegyverszünet értelmében a finn hadsereget két és fél hónap alatt le kellett szerelni, ismét engedélyezni kellett a betiltott baloldali szervezetek működését, ezenkívül a politikai foglyok szabadon bocsátása, a hadifogolycsere, a háborús bűnösök elítélésében való közreműködés és a politikai és társadalmi élet demokratizálását célzó intézkedések is részét képezték az egyezménynek.

A finn fegyverszünet Szövetséges Ellenőrző Bizottságra vonatkozó 22. pontja leginkább az egy héttel korábban megkötött román egyezményt idézi: mindenféle időbeli korlátozás nélkül a szovjet főparancsnokság általános irányítása alá helyezi a bizottságot, sőt a függelék egyenesen a szovjet főparancsnokság egy szerveként határozza meg a testületet. Más nemzetek képviselőt a finnországi SZEK-ben az egyezmény nem is említi.

A finnországi SZEK elnöke Andrej Alekszandrovics Zsdanov lett, akinek korábbi tevékenysége nem kevés aggodalomra adott okot a finnek körében. Leningrád védelmének egykori irányítója, akit abban az időben sokan Sztálin lehetséges utódjának tekintettek, erős ellenérzéseket táplált a szerinte a megállapított jóvátétel összegénél sokkal súlyosabb háborús károkat okozó finnekkel szemben. Ráadásul Finnországban is közismert volt, hogy 1940 nyarán Zsdanov vezényelte le az Észtországot a Szovjetunióhoz csatoló baloldali fordulatot. Ugyancsak Zsdanov parancsára került sor a téli háborút kiváltó úgynevezett mainilai incidenstre is.²³

²⁰ Az 1944 előtti Finnország legészakibb tartománya, a Petsamo-vidék a finnek számára az egyetlen kijáratot jelentette a Barents-tengerre, illetve a fegyver- és lőszergyártásban fontos nikkelbányák miatt tarthatott számot a katonai nagyhatalmak – Németország és Szovjetunió – érdeklődésére is.

²¹ A Finn-öbölben, Helsinkitől 35 km-re fekvő Porkkala haditengerészeti támaszpontját – ahol egyidőben több mint 30 ezer szovjet katona is szolgált – végül egy 1955-ös megállapodás értelmében 1956. január 26-án visszaadták Finnországnak.

²² JUTIKALLA–PIRINEN 2004: 350.

²³ A szovjet területen, de a finn határ mentén fekvő Mainila település orosz részről 1939. november 26-án történt ágyúzása jelentette az ürügyet a Finnország elleni agresszióra, hasonlóan a gleiwitzi adótorony német megtámadására három hónappal korábban.

A szovjet politikus azonban egyes kutatások szerint²⁴ korántsem Sztálin tekintélyes bizalmasaként, sokkal inkább a Kremlben folyó hatalmi harcok átmeneti veszteseként, Molotov, Berija és Malenkov ideiglenes száműzöttjeként érkezett Helsinki-be. Ellentmondanak ugyanakkor ennek a feltevésnek azok a szovjet levéltári források, amelyek Zsdanov szerepét meglehetősen árnyalják.²⁵ A kegyvesztettség tényét cáfolja, hogy Zsdanov – bár ő volt a felelős az északnyugati területek gazdasági és pártszerveinek mozgósításáért – elkerülte a felelősségre vonást a téli háború kudarcáért, sőt Sztálin éppen őt bízta meg egy háromtagú bizottság vezetésével, amely ezt a fiaskót volt hivatott kivizsgálni. A politikai befolyásának megőrzéséért a moszkvai belpolitikai csatározásokban aktívan részt vállaló Zsdanov egyre gyakrabban és egyre hosszabb időre volt kénytelen hazautazni, majd 1945 decemberétől végleg ott maradni. 1945 decembere és 1947 februárja – a békeszerződés aláírását köszöntő ünnepségen való részvétel – között Zsdanov egyáltalán nem tartózkodott a finn fővárosban.²⁶ Ez a tényező valószínűleg szerencsésnek bizonyult Finnország esetében, ugyanis helyettese, Grigorij Szavonenkov korántsem tudott oly mértékű tekintélyre szert tenni, mint maga Zsdanov, s a SZEB elnökének távolléte inkább enyhítette az ellenőrző bizottság finn belpolitikai életre gyakorolt befolyását.

A mintegy 300 fős (köztük 20 brit) finnországi SZEB ugyanakkor a romániai, bulgáriai és magyarországi helyzethez nagyon hasonló módszereket alkalmazott a finn belpolitikai élet „demokratizálása” érdekében. Bár a közel 400 jobboldali szervezet betiltásával a finn kormány igyekezett elébe menni a SZEB elvárásainak, Zsdanov követelésére kellett a paramilitáris Fehér Gárdát vagy védőrséget (*Suojeluskunta*), a táborigénykórházi ellátást szolgáló Lotta Svärd szervezetet vagy az önszegélyező Bajtársi Szövetséget is felszámolni 1944 végén.

A politikai életnek a korábbi jobboldali mozgalmakkal, szervezetekkel kompromittálódott politikusoktól való megtisztítását célzó mozgalom élére maga Paasikivi miniszterelnök állt, Zsdanov és a SZEB ugyanakkor közvetlenül meghatározta a letartóztatandó személyek körét. Ennél is messzebb ment Yrjö Leino kommunista belügyminiszter 1945 áprilisában, amikor Zsdanov 2. számú listája alapján titokban elfogott és ítélet nélkül a Szovjetunióba deportáltatott 20 oroszországi születésű emigránst (orosz és finn állampolgárokat). Ez az eset vezetett három évvel később Yrjö Leino bukásához is, amikor a finn parlament bizalmatlansági indítvánnyal távolította el őt pozíciójából.

²⁴ NEVAKIVI 1995; ismerteti RICHLI 1997: 489–498.

²⁵ RIEBER 1995: 9.

²⁶ RIEBER 1995: 69.

A háborús főbűnösök elítéltetésében a SZEB odáig ment, hogy az 1946 februárjában hozott ítéletek kihirdetését megtiltotta (az ítéletek egyébként nemzetközi összehasonlításban valóban alacsonynak számítottak, amit a Foreign Office is kifogásolt), és a büntetés minimális mértékét maga Zsdanov határozta meg. Végeredményben az 1946. február 21-én meghozott döntés a háborús köztársasági elnököt, Risto Heikki Rytit 10 év kényszermunkára, a korszak más vezető politikusait 2–6 évre ítélte.²⁷ (Ryti egyébként három évvel később elnöki kegyelemmel szabadult a fogságból.)

A finn igazságszolgáltatás menetébe 1947 januárjában is beavatkozott a SZEB: ekkor egy, a világháború végén felállított földalatti ellenállási mozgalom felgöngyölítésében és közel 1600 ítélet meghozatalában segédkezett a bizottság. Ezt az ügyet próbálta a finn kommunista párt a reakcióval való leszámolásra és a hadsereg megtisztítására felhasználni, amihez a SZEB tanácsadóira és a finn kormányra gyakorolt nyomással járult hozzá. A nagy horderejű ellenállási mozgalom felgöngyölítése és az ügyben született szintén enyhének tekinthető ítéletek (fél évtől öt évig terjedő kényszermunka 10 vádlott esetében) azonban viszonylag mérsékelt reakciókat váltottak ki a SZEB és Moszkva részéről.

A finn és a közép-európai helyzet párhuzamosságainak másik jellemző példája, hogy 1945 után a finn kommunisták is a népfrontkormányok Moszkva által támogatott taktikáját követték: a finn kommunista párt a „haladó pártokkal”, a szociáldemokratákkal és a Vidékiek Szövetségével lépett koalícióra, s így módon kísérelte meg befolyását tényleges társadalmi támogatottságához képest²⁸ jelentős mértékben növelni.²⁹ Mivel azonban az úgynevezett veszélyes években alapvetően szabad választásokat tartottak, ez a népfrontpolitika nem vezetett egypártrendszer kialakulásához.

A fenti példák jól érzékeltetik, hogy 1945 és 1947 között a finnországi belpolitikai élet alakulása, valamint az ottani SZEB tevékenysége számos rokon vonást mutat a közép- és délkelet-európai országok helyzetével. A belpolitikai élet kulcspozícióit (Belügyminisztérium, államvédelmi szervek) itt is hamar sikerült megszereznie a kommunista pártnak, amely a fegyverszüneti egyezménynek a társadalmi élet demokratizálásával és a háborús bűnösök elítélésével kapcsolatos rendelkezéseit a SZEB támogatásával próbálta meg egyúttal belpolitikai fegyverként is használni. Zsdanov világos programmal rendelkezett a „demokratizálás” végrehajtására Finnországban: a háborús bűnösök megbüntetésére, egységes baloldal létrehozására, agrárreformra, az ipar államosítására, a belügyi és titkosszolgálati szervek megszerzése

²⁷ JUSSILA–HENTILÄ–NEVAKIVI 1999: 228.

²⁸ Ez a támogatottság egyébként a világháború után nem volt alacsony: az 1945-ös választáson 49 helyet szerzett a 200 fős törvényhozásban, három évvel később pedig 38-at (KIRBY 1980: 221).

²⁹ Lásd ezzel kapcsolatban JUTIKALLA–PIRINEN 2004: 356.

mind része volt ennek a tervnek, ehhez azonban nem sikerült társadalmi támogatottságot és alkalmas baloldali politikusokat találni. Ez a menetrend nem tartalmazott gyors, radikális baloldali fordulatot és azonnali proletárdiktatúrát, mint azt sok közép-európai kommunista politikai erő követelte. Mindez az SZKP világháború vége felé kidolgozott új külpolitikai koncepciójában gyökerezett, amely a szövetséges nagyhatalmak hosszabb távú együttműködését és a Szovjetunió határai mentén kialakítandó biztonsági zóna létrehozását irányozta elő.³⁰ E célok érdekében Zsdanov Finnországban is fékezte az emigráns kommunista politikusok radikalizmusát, akik között még az ország Szovjetunióhoz való csatlakozásának gondolata is felmerült.³¹

A legjelentősebb pozícióba került kommunista politikusban, Leinóban viszont már 1946-ra csalódott Zsdanov, és gyávának, kommunistához méltatlannak tartotta őt.³² A SZEB szovjet elnöke szerint Leino hagyta, hogy a Belügyminisztérium a „fasiszták fészke” maradjon, vagyis még saját szervezetén belül sem sikerült a kívánatos tisztogatást végrehajtania. Zsdanov általánosságban is defenzívnek tartotta a finn kommunista pártot, amely lebecsüli a tömegmozgalom jelentőségét, de túlbecsüli a „reakció” erejét, nem használja ki a belpolitikai válságokat, és túlságosan is a Szovjetunió külső támogatására támaszkodik. Mindez világosan jelzi, hogy Finnország szovjet mintájú „demokratizálására” megvolt a moszkvai forgatókönyv, de azt számos ok miatt csak fokozatosan, parlamentáris keretek között próbálták meg végrehajtani.

A finn kommunista politikusok közül a legjelentősebb pozícióba Yrjö Leino jutott, de Moszkva és Zsdanov szemében – legalábbis a téli háború időszakáig – nem ő számított kulcsfigurának. A finnországi baloldali fordulat levezénylését kezdetben a veterán finn kommunista politikusra, Otto Ville Kuusinenre tervezték bízni. Kuusinen 1918 óta Oroszországban élt, ott alapította meg a Finn Kommunista Pártot, és a Komintern titkáráként a Szovjetunióban is maradt a téli háború kezdetéig. A hazai viszonyokat félreismerő emigráns finn kommunisták hatására Moszkva baloldali tömegmozgalom kirobbanását remélte Finnországban, ezért is tette meg Kuusinent az úgynevezett Terijoki-kormány,³³ a hivatalosan Finn Demokratikus Köztársaság elnevezésű szovjet bábkormány vezetőjének 1939 és 1940 között. Kuusinen és az emigráns finn kommunisták gyakorlatilag nem tudtak érdemi politikai hatást gyakorolni

³⁰ MURASKO–NOSZKOVA 1996: 67.

³¹ MURASKO–NOSZKOVA 1996: 67.

³² RIEBER 1995: 53.

³³ Az elnevezés a bábállam központjának finn nevéből, Terijokiból származik (mai nevén Zelenogorszk).

Finnország belpolitikai életére, és a háború után sem térhettek vissza az országba. Más közép-európai országokkal ellentétben Finnországban tehát az emigráns kommunista politikusok gyakorlatilag semmilyen szerepet nem játszottak a háború utáni rendezésben, ami kulcsfontosságú tényező volt az úgynevezett „veszélyes években”. A másik oldalon viszont – és ez is nagy jelentőséggel bírt – az antikommunista erők sem érezték szükségét a nyugati segítségnek és beavatkozásnak. Így Finnország belpolitikai élete – megint csak ellentétben Közép-Európa más kisállamainak helyzetével – nem vált a nemzetközi küzdőtér részévé és a nagyhatalmak erőpróbájának terepévé, vagy legalább nem olyan közvetlen formában.

A fenti fenyegető tényezők nem vezettek az ország szovjetizálásához, aminek számos részösszetevőjét tárják fel a moszkvai levéltári forrásokon alapuló kutatások.³⁴ A finn belpolitikai élet alakulásának döntő tényezője minden bizonnyal az volt, hogy az ország elkerülte a Vörös Hadsereg megszállását. A téli háború vagy a *folytatólagos háború* során megnyilvánult elsöprő függetlenségi vágy és szervezethez való elkötelezettség eleve valószínűtlennek tette a sztálinista fordulat külső beavatkozás nélküli bekövetkezését. A finn társadalom belső ellenállása és integritása ugyancsak fontos tényezője volt a baloldali hatalomátvétel elmaradásának és a szovjet befolyás korlátozott voltának.³⁵ Ebben szerepet játszott, hogy a társadalmi ellentétek jóval kisebbek voltak, mint Közép-Európa más országaiban. Nem volt elsöprő erejű társadalmi igény a változásra, és ez leszűkítette a baloldal mozgásterét és lehetőségeit. Hiányzott emellett az igazi baloldali vezető is, aki jelentős társadalmi bázist tudott volna szerezni, vagy erős politikai szövetségeket köthetett volna. Fontos tényezőként említhető emellett, hogy Finnországot nem szabdalták nemzetiségi ellentétek. Nemzeti kisebbségként egyedül a finnországi svédek említhetők, akikkel szemben viszont nem volt ellenséges hangulat vagy indulat az országban, nem voltak üldözésnek kitéve, így ezek kihasználására sem volt módja akár a baloldalnak, akár Moszkvának. A svédek helyzetére jellemző, hogy az évszázados együttélés miatt a finn elit alapvetően svéd neveltetésűnek és kulturális kötődésűnek számított. Finnország 20. századi háborús hőse, háború utáni köztársasági elnöke, Gustav Mannerheim tábornok maga is svéd gyökerű családból származott, aki kezdetben svédül és oroszul is jobban megértette magát, mint finnül.

Megjegyzendő ugyanakkor, hogy mindezt a kortárs szemlélők sokkal pesszimistábban látták: a háborúban elszenvedett területi és emberveszteségek okozta általános depresszióban a finn polgárság reális veszélynek látta a baloldali fordulatot, ezért is nagyon hamar elterjedt a „veszélyes évek” elnevezés használata az 1944

³⁴ RICHLY 1997: 496–497.

³⁵ RIEBER 1995: 66.

és 1948 közötti időszakra vonatkozóan.³⁶ A belső erőből történő baloldali fordulat veszélyét számos feszítő társadalmi konfliktus gerjesztette. Habár az ország nem állt katonai megszállás alatt, a SZEB megjelenése és tevékenysége széles körben fokozta a társadalom veszélyérzetét és a függetlenség fenyegetettségének tudatát. Tovább fokozta a társadalmi depressziót a lakosság egytizedét kitevő, több mint 400 ezer fő karéliei menekült helyzete, illetve a leszereléssel és a menekültkérdéssel is összefüggő foglalkoztatási válság, valamint a korábban említett hatalmas háborús jóvátételi összeg is. A fegyverszüneti egyezmény okozta sokkhatásra jellemző Paasikivi 1944. szeptember 21-ei naplóbejegyzése: „félelmetes [...] a kérdés az, hogy vajon a finn nemzet élhet-e tovább nemzetként ezután.”³⁷

A karéliei és a lappföldi menekültek letelepítése az egyik legnagyobb kihívást jelentette a *veszélyes években*. Előbbi területről hozzávetőleg 422 ezer menekült érkezett Finnországba, de a kivonuló németek által felperzselt Lappföldről is mintegy 160 ezer ember keresett új otthont.³⁸ Ezt a válságot a finn elit széles körű társadalmi konszenzusra építve állami, önkormányzati, vállalati és magánfölkék igénybevételel hajtotta végre. A finn egyenlősítő hagyományokra építő letelepítés érdemben módosította a finnországi birtokszerkezetet, és hosszabb távon is hozzájárult a finn jóléti társadalom megteremtéséhez.³⁹

A Szovjetunió – fent vázolt – távlati geostratégiai céljai mellett érdemes kiemelni néhány olyan tényezőt is, amely közvetlenül is hozzájárult az ország megszállásának és a kieroszakolt baloldali fordulatnak az elkerüléséhez. Egyfelől a világháborúban két alkalommal is megtapasztalhatta a Szovjetunió a finn ellenállás mértékét (ismeretes, hogy Sztálin a katonai erőt mindennél jobban respektálta), és nem kívánt a háború végén újabb elhúzódozó csatározást vállalni. Ráadásul az 1944 nyarán a finn fronton beállt nyugvópont kedvező időpontnak is bizonyult Finnország szempontjából, hiszen ekkor már a szovjet hadsereget Közép-Európa és Berlin mielőbbi elfoglalása vezérelte. Ennek bekövetkezte után viszont már az atomfegyver birtokában lévő és Finnországgal kinyilvánítottan szimpatizáló Egyesült Államok és a skandináv államok reakciójával is számolnia kellett volna Sztálinnak egy esetleges újabb finn háború kirobbantása esetén. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a fentiek mellett az úgynevezett lappföldi háború jelentőségét sem, a moszkvai fegyverszüneti egyezmény aláírása után ugyanis Finnország érdemben és tényleges katonai erővel

³⁶ HOLMILA 2013.

³⁷ HOLMILA 2013: 110. Fontos kiemelni, hogy Paasikivi néhány naplóbejegyzését utólag korrigálta, így ezek a feljegyzések nem minden esetben tükrözik híven a korabeli véleményeket.

³⁸ SZEGŐ 2019: 398.

³⁹ SZEGŐ 2019: 398.

fordult szembe a náci Németországgal. Az 1944 októbere és 1945 áprilisa között zajlott hadműveletek során a kivonuló németek elpusztították a finn Lappföld falvainak jelentős részét, tovább növelve a menekültkérdés súlyosságát. A lappföldi háború, valamint a finn politika következetes tartózkodása minden radikális, szélsőséges politikai irányzattól minden bizonnyal alátámasztotta azt a feltételezést, hogy Moszkvának nem kell ellenséges fordulattól tartania ezen a területen. Finnország ebben az időben egyébként sem volt elsődleges stratégiai célpont Moszkva számára, amely a törökországi tengerszorosok és a Berlin felé vezető utat fontosabbnak tekintette a Balti-tenger partvidékénél, így a közvetlen és erőszakos szovjetizálás helyett hajlandó volt a semleges biztonsági zóna szerepét szánni a területnek.

Finnország szovjetizálásának elmaradásához ugyanakkor minden bizonnyal hozzájárultak az erős demokratikus finn hagyományok, a stabil parlamentarizmus, az 1944 és 1947 közötti időszak tekintélyes politikai személyiségeinek (Mannerheimnek és Paasikivinek) eredményesen egyensúlyozó politikája és a finn kommunista mozgalom gyengesége is. A finn belpolitikai élet demokratikus hagyományainak köszönhető az is, hogy a Szovjetunióknak Finnország esetében a kelet–nyugati feszültségek kieleződése során kevésbé kellett tartania ellenségesnek tekinthető politikai berendezkedés létrejöttétől vagy az ország „nyugati tömbhöz” való csatlakozásától. Mindezt jól jelzi, hogy Paasikivi elnök 1947-ben visszautasította az ország részvételét a Marshall-segélyben, majd 1948-ban Finnország barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött a Szovjetunióval.

A háborúban kimerült Szovjetunióknak ugyanakkor szüksége volt a finn jóvátételi szállítások zavartalanságának biztosítására, amelynek érdekében inkább fékezte a helyi kommunista párt teljes baloldali fordulat kieroszakolására tett erőfeszítéseit. Mivel a közvetlen fegyveres támogatásnak híján volt a SZEB, kívánságait csak közvetve, a finn alkotmányos keretek között juttathatta érvényre, s ennek a szabálynak a bizottság és Zsdanov is – az említett titkos deportálási ügyet leszámítva – lényegében mindvégig eleget is tett.⁴⁰

Finnország szempontjából valószínűleg kedvezőnek tekinthető Zsdanov szerepe is, mivel több esetben éppen a moszkvai pozícióiban átmenetileg meggyengült politikus odázta el a finn kormánnyal való élesebb konfliktusokat és a keményvonalas politika végrehajtását. Igencsak kérdéses marad ugyanakkor az, hogy végrehajtható lett volna-e az efféle keményvonalas politika a Vörös Hadsereg közvetlen támogatása nélkül is. A finn demokratikus hagyományokat, a világháború során tanúsított elsőprő erejű függetlenségi vágyat, valamint a finn társadalom belső integritását

⁴⁰ JUSSILA–HENTILÄ–NEVAKIVI 1999: 225–231.

tekintve nagy valószínűséggel nemmel kell válaszolnunk erre a kérdésre. Zsdanov finnországi szerepének legnagyobb ellentmondása talán éppen az, hogy a két világrend doktrínájának névadója éppen ahhoz volt kénytelen asszisztálni, hogy az általa felügyelt ország a hidegháború kezdetére a két tábor közti területre navigálja magát.

Felhasznált irodalom

- BARKER, Elisabeth (1976): *British Policy in South-East Europe in the Second World War*. London, Macmillan. Online: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-02196-3>
- FRANKLIN, William M. – William GERBER szerk. (1961): *Foreign Relations of the United States (FRUS) Diplomatic Papers, The Conferences at Cairo and Tehran, 1943*. Washington, DC: United States Government Printing Office.
- HOLMILA, Antero (2013): Fegyelmezett polgárok: a finn sajtó a háborúból a békébe történő átmenet kihívásairól (1944–1945). *Múltunk*, 58(4), 104–127.
- JUHÁSZ Gyula (1988): *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest: Kossuth.
- JUSSILA, Osmo – Seppo HENTILÄ – Jukka NEVAKIVI szerk. (1999): *From Grand Duchy to Modern State: A Political History of Finland Since 1809*. London: C. Hurst & Co.
- JUTIKALLA, Eino – Kauko PIRINEN (2004): *Finnország történelme*. Ford. Kádár György. Budapest: Kairosz.
- KERTESZ, Stephen (1956): *The Fate of East Central Europe. Hopes and Failures of American Foreign Policy*. South Bend, IN: University of Notre Dame Press.
- KIRBY, D. G. (1980): *Finland in the Twentieth Century*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- LUNDESTAD, Geir (1978): *The American Non-Policy Towards Eastern Europe, 1943–1947*. Tromsø–Oslo–Bergen: Universitetsforlaget.
- MAJSZKIJ, Ivan (1996): A jövőd világ kívánatos alapelveiről (ford. Baráth Magdolna). *Külpolitika*, 2(3–4), 154–184.
- MANNERHEIM, Gustav von (1997): *A téli háború (1939–1940)*. Ford. Oláh József. Budapest: Püski.
- MURASKO, G. P. – A. F. NOSZKOVA (1996): A szovjet tényező Kelet-Európa országainak háború utáni fejlődésében, 1945–1948. *Múltunk*, 41(2), 49–81.
- NEVAKIVI, Jukka (1995): *Ždanov Suomessa – Miksi meitä ei neuvostoliittolaistettu?* Keuruu: Otava.
- NOBLE, G. Bernard – E. R. PERKINS szerk. (1961): *Foreign Relations of the United States (FRUS) Diplomatic Papers, 1942. Volume III – Europe*. Washington, DC: United States Government Printing Office.
- POLVINEN, Tuomo (1986): *Between East and West: Finland in International Politics, 1944–1947*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- RICHLY Gábor (1997): Zsdanov másik arca. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Finnországban 1944–1948. *Századok*, 131(2), 489–498.
- RIEBER, Alfred J. (1995): Zhdanov in Finland. *The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*, 1107. Online: <https://doi.org/10.5195/CBP.1995.64>
- ROMSICS Ignác (1996): A brit külpolitika és a „magyar kérdés” 1914–1946. *Századok*, 130(2), 273–339.
- RUPRECHT Antal (2003): *Magyar önkéntesek a Téli háborúban*. Budapest: Hadtörténelmi Intézet és Múzeum.
- SZEGŐ Iván Miklós (2019): A finn történelem öt kihívása és a finn elit öt válasza, 1945–1990. *Világ-történet*, 41(3), 389–421.